

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

Каріна Калюга

докторка юридичних наук, доцентка,
заступниця завідувача кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики Інституту економіки і права
Класичного приватного університету
(Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8247-2324>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AID-7258-2022-monkeywise7@gmail.com>

УДК 343.9

ДО ПРОБЛЕМИ РАНЬОГО ВИЯВЛЕННЯ ЗАРОДЖЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ ЗЛОЧИННОГО НАМІРУ

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено проблемі удосконалення криміналістичних методів і засобів запобігання злочинам, припинення злочинної діяльності на початковому етапі, коли злочинець тільки замишляє, планує вчинення певного діяння. У розділі “Криміналістична профілактика” в умовах незакінченого злочину виникає профілактичне завдання раннього виявлення умислу особи злочинця, актуалізації його сутності та плануванні особливостей застосування попереджувальних заходів. У межах цього завдання проведено аналіз сучасних здобутків наук юридичної психології, кримінології та криміналістики зі створення “криміналістичного портрета” такого зловмисника.

Ми відзначили, що ефективних рекомендацій щодо роботи зі слідами пам’яті на сьогодні недостатньо і більшість із них не відповідають сучасним науковим досягненням та запитам правоохоронної практики. Одна з таких проблем перебуває на перетині юридичної психології та криміналістичної профілактики і стосується ранньої діагностики та протидії злочинній поведінці правопорушника. Дослідження спрямоване на вивчення особи, яка вже має злочинний намір, що формується під час думок про вчинення (або можливе) вчинення злочинних дій; підготовку до них (або вчинення частини з них); людина перебуває у “стані готовності до скоєння злочину”.

Грунтуватися ми пропонуємо на тому, що злочинні дії – це не спалах, не мить. Багаторічні спостереження доводять, що це послідовні етапи реалізації злочинного наміру та злочинних дій. Починатися можуть як порівняно нормальні задуми, дії. Наголошуємо, що вже на цій стадії потрібна рання діагностика внутрішньої рушійної сили, що спонукає людину до дії або певного типу поведінки, пов’язаної з її потребами та моніторингом останніх. Завдання ж оперативного працівника – визначити мету та попередити спрямованість до злочинних дій.

Зазначено про те, що наскільки особистість “заражена” антигромадськими поглядами, що має соціальну спрямованість, можна з’ясувати лише розглянувши комплекс її потреб, інтересів, мотивів дії.

Предметом нашого дослідження є людська поведінка. Завдання – вловити та з'ясувати різницю та деталі, що відрізняються і видні “неозброєним” оком. За допомогою принципа, коли певне звернення, добір методу дії чи бездіяльності, ставлення до обставин тощо показує особистість злочинця.

Метою статті є вивчення особи, яка вже має злочинний намір, що формується під час думок про вчинення (чи можливе) вчинення злочинних дій; підготовку до них (чи вчинення частини з них); людина перебуває у “стані готовності до вчинення злочину”.

Тезово навели технологію (алгоритм) створення та використання моделі особистості невідомого злочинця (у вигляді послідовно виконуваних етапів).

Проілюстровано аналіз понять “модус операнді” (спосіб дій злочинця) та “почерк” злочинця на прикладах практики застосування методу – аналізу профілю особистості злочинця, розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

Будь-яка діяльність людини обумовлена психічними якостями людини, рівнем розумових знань та емоційно-вольовим розвитком. Людина вибирає і вдосконалює прийоми та способи виконання дій, найбільш імовірні для її темпераменту, мотивів і психологічного стану. Проте темперамент шліфує психічні прояви людини: впливає на темп рухів, мови; прояви мислення, емоцій; зумовлює процеси психічної діяльності тощо. Але від нього не залежать інтереси та моральні принципи особистості.

Вказано, що якщо уважно робити попереджувальні дії, уважно виявляти події, які не вкладаються у загальну схему або здаються дивними, можна успішно передбачити поведінку злочинців.

Помічено, що недостатність інформації про осіб, які вчинили злочин, на момент виявлення ознак злочину та початкового етапу розслідування компенсується наявністю узагальнених даних про потенційні типи можливих злочинців, що відповідають обставинам діяння, яке розслідується. Ці відомості дають висувати версії про безпосередніх виконавців та співучасників злочину, механізм скоєння злочину, можливі місця їх знаходження, збереження знарядь і предметів злочину, дії щодо приховання слідів злочину тощо.

Наведено, що запобігання злочинності – це система заходів, що вживаються державними органами, громадськими організаціями, представниками влади та іншими особами, і спрямовані на протидію процесам детермінації злочинності, що мають на меті ресоціалізацію потенційних злочинців, повернення до нормального життя в суспільстві, запобігання вчиненню нових злочинів.

Підсумовуючи, зазначено, що відмінні риси кожної особистості – це результат життєвого досвіду людини, яка вчинила злочин, що є інтегральним результатом усієї сукупності умов, способу життя, власної активності тощо.

Ключові слова: встановлення зародження та розвитку злочинного наміру; криміналістична профілактика; рання діагностика та протидія злочинам засобами ОРД і криміналістики.

Традиційно наука криміналістика досліджує сліди злочину як матеріально фіксовані, так і відображені у пам'яті (свідомості) людей причетних до злочинної події – правопорушника, потерпілого, свідка тощо. На основі цього вона розробляє відповідні наукові рекомендації (методики) по роботі зі слідами.

Однак слід зауважити, що ефективних рекомендацій щодо роботи зі слідами пам'яті, на нашу думку, на сьогодні недостатньо і більшість із них не відповідають сучасним науковим досягненням і запитам правоохоронної практики.

Одна з таких проблем перебуває на перетині юридичної психології та криміналістичної профілактики й стосується ранньої діагностики та протидії дозлочинної поведінки правопорушника.

Метою дослідження є вивчення особи, яка вже має злочинний намір, що формується під час думок про вчинення (чи можливе) вчинення злочинних дій; підготовку до них (чи вчинення частини з них); людина перебуває у "стані готовності до вчинення злочину".

Цій проблемі у своїх дослідженнях приділяли певну увагу такі зарубіжні та українські вчені, як Г. Аванесов, Б. Ананьєв, Н. Анісімова, Ю. Волонський-Басманов, А. Герцензон, І. Даньшин, П. Екман, Н. Еріашвілі, В. Звірбуль, І. Карпець, Н. Кузнєцова, В. Лабунська, Н. Лейкіна, О. Леонтьєв, Б. Ломов, О. Лурія, І. Мерзлікін, Б. Де Пауло, К. Платонов, О. Подільчак, В. Райх, Р. Розенталь, С. Рубінштейн, А. Соотак, Н. Стручков, О. Фрай, В. Фрізен, В. Цветкова, М. Цукерман, М. Шаргородський, В. Шепітько, К. Шерер, Д. Шестаков та ін. Проблеми незакінченої злочинної діяльності досліджували: М. Дурманова, О. Кістяківський, Н. Кузнєцова, А. Круглевський, Н. Лясс, Е. Немировський, М. Сергієвський, М. Таганцев, І. Тишкевич та ін. Окремі аспекти досліджували Ю. Антонян, О. Анфіногенов, О. Бандурка, В. Барко, А. Баронін, В. Берназ, Ф. Глазирін, О. Діденко, М. Єнікеєв, А. Зелінський, А. Іщенко, В. Казміренко, Л. Казміренко, В. Коновалова, М. Костицький, В. Кузьмічов, Є. Лук'янчиков, С. Максименко, В. Медведєв, В. Образцов, Б. Петелін, О. Ратінов, В. Рибалка, А. Сахаров, В. Синьов, В. Татенко, Ю. Чуфаровський, С. Яковенко та багато інших психологів, кримінологів, соціологів і криміналістів.

Визначальною ознакою докримінальної поведінки людини є те, що її особистість певним чином змінюється (формується) під час виконання всіх підготовчих елементів злочину. Тому дослідження особи (злочинця) передбачає вивчення його фізико-біологічних, соціальних і психологічних ознак і механізмів їхньої реалізації у докримінальній поведінці; факторів, що впливають на ці процеси; виокремлення певних ситуацій та їхніх змін, які проявляються в поведінці особи.

Методологія анонсованого дослідження влучно зазначена у статті до профільного видання "Вбивство на сексуальному ґрунті: модель мотивації", де фахівець ФБР із дослідження особливостей "портрета злочинця", писав:

Коли співробітники правоохоронних органів не можуть визначити мотиви вбивства, вони досліджують його поведінкові аспекти. Розробляючи

методи аналізу профілю особистості вбивці, агенти ФБР виявили, що їм необхідно розуміти модель мислення вбивці – так, щоб надати сенс доказам із місця злочину і показанням жертви. Характерні особливості доказів і жертви можуть багато розповісти про планування, підготовку вбивці до злочину, про його подальші дії. Виходячи з цих міркувань, агенти починають шукати мотивацію вбивці, визначаючи, наскільки пов'язана мотивація з домінуючою моделлю мислення злочинця. У багатьох випадках з'являються приховані сексуальні мотиви, мотиви, породжені фантазією¹.

Виходити треба з того, що злочинні дії – це не спалах, не мить. Багато-річні спостереження доводять, що це послідовні етапи реалізації злочинного наміру, а потім злочинних дій. Починатися вони можуть як порівняно нормальні задуми, дії. І вже на цій стадії потрібна рання діагностика внутрішньої рушійної сили, що спонукає людину до дії або певного типу поведінки, пов'язаних із її потребами та моніторинг останніх. Завдання оперативного працівника – виявити мету та попередити спрямованість до злочинних дій. Спонукуванням у мотивації можуть бути такі регулятори поведінки: інстинкти, інтереси, потреби. Для формування мотивації у різних людей регулятори поведінки можуть бути у різному співвідношенні, а мотиви передбачають розуміння результату діяльності та усвідомлення своєї ролі у певній діяльності. Мотивація слугує детермінацією поведінки взагалі, встановивши внутрішнє спонукування, наявні зовнішні фактори та злочинний намір (ступінь злочинного наміру)².

На цій стадії в особи вже можуть бути окремі записи, позначення на друкованому тексті чи навіть графічний план дій. Це показник (маркет) міри усвідомленості самої людини своїх бажань і прагнень. Це стан особи потенційного правопорушника, який потрібно визначити не з метою притягнення до відповідальності, а з метою раннього попереднього виявлення та попередження злочину.

Відбуваються ці процеси як система на тлі відповідних психічних переживань (емоційного стану) та фізіологічних станів і проявів; “розгадка” та розшифровка яких і є ключем до іншої мети – встановлення злочинного наміру.

Наскільки ж особистість “заражена” антигромадськими поглядами, яку має соціальну спрямованість, можна з'ясувати тільки розглянувши комплекс її потреб, інтересів, мотивів дії³.

Виходячи з розуміння криміналістичних закономірностей, тобто відповідності виникнення інформаційних джерел об'єктивним закономір-

¹ A Burgess, C Hartman, R Ressler, J Douglas, A McCormack, 'Sexual Homicide – A Motivational Model' (1986) 1 Journal of Interpersonal Violence 251–72.

² Л Федорак, 'Злочинний намір у кримінальному праві України' (2015) 11 Вісник Верховного Суду України 44–8.

³ Чарльз Суинберн Алджернон, *Сад Прозерпини* (Донской М, пер Художественная литература 1977) 60.

ностям дії та ототожнення матеріального, спроба передбачити виникнення фактичних даних та їхнє використання за спрямуванням, тобто: закономірності про нестандартну поведінку – наприклад, обережність, draжливість, потайливість тощо. Такий тип поведінки може виникати за будь-яких факторів, і таким чином має тільки орієнтовний зміст під час розслідування. Проте необхідно досліджувати безпосередньо кожен окремий випадок. Таким чином, ми досліджуємо механізм злочину та діяльність злочинця, прогнозуємо його поведінку й отримуємо реальну можливість попередити не тільки вчинення злочинів взагалі, а й можливість уникнути цього конкретного злочину.

Предметом нашого дослідження є людська поведінка. Завдання – уловити та з'ясувати різницю та деталі, що різняться “неозброєним” оком. За принципом, коли певне поводження, добір методу дії чи бездіяльності, відношення до обставин тощо, показує особу злочинця.

Технологію (алгоритм) створення і використання моделі особи невідомого злочинця, вже під час огляду місця події, ми розглядаємо у вигляді послідовно виконуваних етапів: 1) підбір і перевірка необхідних науково-технічних засобів, запрошення відповідного фахівця; 2) виявлення матеріальних джерел інформації про особу невідомого злочинця; 3) виявлення “ідеальних” джерел інформації про особу невідомого злочинця – опитування свідків, очевидців, потерпілих; 4) отримання із виявленого – матеріальних і “ідеальних” слідів (джерел) – якісно-кількісної інформації; 5) фіксування відповідним чином виявлених слідів і отриманої інформації; 6) складання криміналістичного портрета особи невідомого злочинця; 7) заповнення відповідних форм (із реквізитами ідентичними існуючій інформаційно-аналітичній системі) і відправлення до НДЕКЦ (інформаційного центру чи іншого відповідного відділу) для аналітичної обробки, дослідження й оцінювання зібраної інформації, уточнення (поповнення) інформаційної моделі особи невідомого злочинця. Така модель, будучи процесом відбору, аналізу й узагальнення в одне ціле необхідної, ситуаційно розрізної інформації, покликана сприяти встановленню особи невідомого злочинця на ранніх стадіях досудового розслідування. На що вказують і сучасні дослідники проблеми⁴.

Етапами процесу аналізу “криміналістичного портрета” особи злочинця є: 1) оцінка самого злочинця; 2) детальна оцінка специфічних особливостей місця або місць злочину; 3) докладний аналіз жертви або жертв; 4) розгляд попередніх звітів поліції; 5) вивчення протоколу судово-медичного розтину; 6) розробка профілю з криміналістичними

⁴ Г Гетьман, ‘Использование метода моделирования при установлении личности неизвестного преступника’ [2013] 2 (4) Теория и практика правоведения 1–8.

характеристиками підозрюваного; 7) припущення наслідків стратегії на підставі побудованого “криміналістичного портрета” особи.

Робота з особистою стороною злочинів передбачає вміння проникнути не тільки у свідомість злочинця, а й у мозок жертви/потерпілого. Це прийом – зрозуміти динаміку злочину, те, що відомо. Знання “портрета жертви”, її можливі реакції, дає змогу зрозуміти можливі мотиви злочинця. Особливість поведінки злочинця і називають “почерком злочинця”. З цього необхідно починати заповнення пробілів під час аналізу “портрета злочинця” в умовах браку початкової інформації.

За статистикою і спостереженнями, найчастіше злочинцями не народжуються, а стають. При належній передбачливості і своєчасному втручанні, більшість людей можна “зупинити” або нейтралізувати їх поки не вчинено злочинних дій.

До цікавих висновків у своїх дослідженнях доходить керівник аналітичного (допоміжного слідчого) відділу ФБР в Америці Дж. Дуглас. Він з'ясовує:

Звідки нам це відомо? Що змушує нас думати, ніби ми розуміємо, чому вбивця вчинив так чи інакше, і що тепер ми можемо передбачити його подальшу поведінку, не знаючи його самого? Причина, по якій ми вважаємо, ніби нам відомо, що відбувається в душі вбивці, гвалтівника, палія або терориста, криється в тому, що ми першими отримуємо відомості з рук справжніх експертів – самих злочинців⁵.

Правоохоронець зобов'язаний вміти та володіти механізмами і техніками проникати під маску особи злочинця; проникнути у способи, що використовують злочинці; на основі як академічного знання, так із досвіду та аналізу попередніх випадків.

Те, про що не варто запитувати в учасників розслідування (слідчих, оперативників тощо) – це яка-небудь інформація про підозрюваних. З метою об'єктивності “криміналістичний портрет” повинен ґрунтуватися включно на наданих доказах.

За свідченням фахівців, що вивчають мотивацію злочинців: у більшості випадків весь попередній вплив різних чинників на особу виливається в один ключовий елемент: – здатність вчинити злочин.

Проілюструємо аналіз понять “модус операнді” (спосіб дій злочинця) та “почерк” злочинця на прикладах практики застосування метода – аналізу профіля особистості злочинця (розслідування тяжких та особливіх тяжких злочинів).

⁵ Джон Дуглас, Марк Олшейкер, *Психологический портрет убийцы. Методики ФБР* (Центр учебной литературы 2021) 24.

На шляху передбачення поведінки злочинців слідчі традиційно надають велике значення “модус операнді”, тобто способу дії злочинця. Це вибрані правопорушником закону способу вчинення злочину – наприклад, використання ножа або вогнепальної зброї або викрадення жертви. У практиці є приклади того, що серійні вбивці не завжди виглядають чудовиськами. Вони без зусиль здатні загубитися серед нас. Тед, один із найвідоміших серійних убивць в американській історії – викрадав, гвалтував і вбивав молодих жінок всюди, від Сієтла до Таллахассі, вдавшись до своєрідних хитрощів: він одягав на руку, що висіла на перев'язі, знімний гіпс, симулюючи перелом. Потім просив обрану жертву допомогти йому перенести який-небудь важкий предмет. Коли жертва втрачала пильність, злочинець завдавав удару. Письменник Т. Харріс використовував цей “модус операнді” при створенні образу Буффало Білла в “Мовчанні ягнят”.

Багато рис цього образу письменник запозичив у іншого серійного злочинця, з яким його познайомили під час візиту в Квонтіко (відділення ФБР) – перед тим як він написав свою попередню книгу “Червоний дракон” Буффало Білл тримав свої жертви в ямі, виритій у підвалі. У реальному житті так вчиняв Г. Хейдник із жінками, яких викрадав у Філадельфії (США). Своє захоплення – використовувати шкіру жертви в створенні жіночого “костюма” для себе – Буффало Білл “успадкував” від Е. Гейна, вбивці, який у 50-х роках тримав у страху жителів невеликого фермерського містечка Плейнфілд у Вісконсині. Не тільки Харріс запозичив цю ідею, Р. Блох частково використовував її у своєму відомому романі “Психопат”, за яким знято класичний фільм А. Хічкока.

Тут важливо відзначити, що тоді як використання гіпсу й перев'язі для викрадення жінок – це “модус операнді”, вбивство й білування їх такими не є. У таких випадках застосовується термін “почерк”, оскільки, подібно почерку, це особиста подробиця, характерна для конкретної особи. “Модус операнді” – це те, що злочинець робить, щоб вчинити злочини, а “почерк” у деякому сенсі причина такого вчинку, те, що задовольняє його емоційно. Іноді грань між “модус операнді” і “почерком” ледь помітна – залежно від причини, по якій вчинено злочин. Із трьох характерних для Буффало Білла особливостей носіння гіпсу визначено “модус операнді”, білування – “почерк”, а яма може бути і тим і іншим – залежно від ситуації. Якщо він тримає полонянок у ямі, щоб контролювати їх, тоді цю особливість можна віднести до “модус операнді”. Якщо ж він отримує якесь емоційне задоволення, тримаючи їх там, бачачи їх приниження і страх і чуючи благання, – значить ця особливість підпадає під категорію “почерк”.

“Почерк” набагато більш ґрунтовне свідоцтво поведінки серійного злочинця, ніж “модус операнді”. Причина ось у чому: “почерк” статич-

ний, а “модус операнді” – динамічний, тобто він розвивається у міру руху кримінальної кар’єри злочинця, у міру того, як він вчиться на власному досвіді. Якщо він знайде кращий спосіб викрадення жертви, дізнається, як краще перевозити або ховати труп, так він і буде вчиняти надалі. Незмінним залишається одне – емоційна причина, по якій він вчиняє злочин⁶.

Будь-яка діяльність людини зумовлена психічними якостями, рівнем розумових знань та емоційно-вольовим розвитком. Людина обирає та удосконалює прийоми і способи виконання дій, найвірогідніші до її темпераменту, мотивів і психологічного стану. Проте темперамент шліфує психічні прояви людини: впливає на темп рухів, мовлення; прояви мислення, емоцій; обумовлює процеси психічної діяльності тощо. Але від нього не залежать інтереси і моральні принципи особистості⁷.

Виникнення і розвиток емоцій обумовлений впливом таких факторів: способу життя індивідуума; особливостей його діяльності; рівня інтелектуального розвитку; характеру виховання; здатності переживати різні емоції. Прояв емоцій у людини виявляється у різних емоційних станах. Причому в процесі діяльності одні з них підвищують її життєдіяльність (стенічні), інші, навпаки, знижують її (астенічні). Емоційні стани (радість, страх, гнів, сум тощо) зовнішньо проявляються у міміці, пантоміміці, зміні дихання тощо.

Емоційні стани відображають об’єктивну реальність у процесі взаємодії особистості і суспільства. Вчинення злочинів характеризується екстремальністю ситуацій, що викликають різні емоційні відображення в особистості залежно від її місця в механізмі злочинної події: особа, що вчиняє злочин, жертва злочину (потерпілий) чи очевидець (свідок) того, що відбулося. Виникнення емоційних (психічних) станів у процесі злочинної події обумовлено низкою факторів: видом злочину, його тривалістю чи короткочасністю, способом вчинення злочину, індивідуально-психологічними особливостями учасників, що передують злочинній поведінці, та ін.

Злочинна подія є тим впливом, що викликає різні емоційні реакції. Найчастіше такі реакції пов’язані з емоційною (психічною) напруженістю або стресом. У певних інтерпретаціях ці категорії використовуються як синоніми. Напруженість розглядається як психічний стан, обумовлений передбаченням несприятливого для суб’єкта розвитку події. Стрес виникає при небезпеці, фізичних чи розумових перевантаженнях, у разі необхідності приймати відповідальні рішення. У психології розрізняють фізіологічні та психологічні стресори. До фізіологічних стресорів відносять фізичне перевантаження, стимули болю, дію високої (чи низької)

⁶ Дуглас, Олшейкер (н 5) 30–1.

⁷ Р. Казавець, *Юридична психологія: навчальний посібник* (Алерта 2017) 24–5.

температури тощо, до психологічних стресорів – наявність небезпеки, погроз, образ та ін.

Очевидець (свідок) чи жертва тяжкого злочину перебуває у стані стресу (напруження). Його стан характеризується тим, що всі процеси ніби “пригальмовані”: людина погано розуміє, чує, неадекватно сприймає свої рухи тощо. Рівень напруження у тих або тих людей може бути різним. У стані стресу перебуває й особа, що вчиняє злочин, і це пов’язано з тими чи тими небезпеками, погрозами, ризиками⁸.

У психології розрізняють емоційний стан – розгубленість чи фрустрацію. Фрустрація (обман, розлад, руйнування планів) – психічний стан людини, який викликається об’єктивно непереборними (або такими, що суб’єктивно сприймаються) труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або до вирішення проблеми; переживання невдачі. Фрустрацію можна розглядати як одну з форм психологічного стресу. Розрізняють: фрустратор – причину, яка викликає стан фрустрації; фрустраційну ситуацію і фрустраційну реакцію.

Фрустрація супроводжується переважно негативними емоціями: гнівом, роздратуванням, почуттям провини, безвиході. Рівень фрустрації залежить від інтенсивності фрустратора, індивідуальних особливостей⁹.

Діяльність людини характеризується цілеспрямованістю, плановістю і систематичністю. У своїй діяльності вона керується свідомо поставленими цілями. Діяльністю керує усвідомлена мета як регулятор активності. Доречно згадати класиків, навести слова К. Макса про те, що павук виконує операції, які нагадують операції ткача, і бджола побудовою своїх воскових чашечок посоромлює деяких людей – архітекторів. Однак і найгірший архітектор від найкращої бджоли із самого початку відрізняється тим, що перш ніж будувати чашечку з воску він уже побудував її у своїй голові.

Наприкінці процесу праці виходить результат, що вже на початку цього процесу був в уяві людини, тобто ідеально. Йдеться про те, що людина в результаті діяльності досягає мети за допомогою свідомо організованих засобів і способів дій. Діяльність має плановий характер. Будь-яка діяльність є системою дій, що перебувають у чіткому порядку, є взаємозалежними. Діяльність людини є соціально обумовленою, пов’язана з розвитком суспільства¹⁰.

За своєю структурою діяльність складається з окремих дій, а дії – з окремих робочих операцій. Причому дія в психології розглядається як одиниця діяльності; натомість операція – це спосіб виконання дії, обу-

⁸ В Коновалова, В Шепітько, *Юридична психологія: академічний курс* (Ін Юре 2004) 424.

⁹ Н Левитов, ‘Фрустрация – один из видов психических состояний’ (1967) 6 Вопросы психологии 120.

¹⁰ Коновалова, Шепітько (н 8) 424.

мовлений ситуацією (складна вольова дія передбачає вираховування наслідків, усвідомлення мотивів, прийняття рішення тощо)¹¹.

З огляду на це злочин – це складне соціальне явище, яке характеризується структурою, зв'язками й відношеннями між його елементами. Пізнані та кількісно відтворені таким чином відношення набирають властивостей закономірностей, що характеризують аналізовану структуру. Тому ми досліджуємо злочин передусім як динамічний процес, розглядаючи його діяльнісний аспект (різні форми взаємодії об'єктів: суб'єктів злочину (осіб), із предметами, обставинами місця і часу, способом вчинення дій, результати вчинення дій, їх поведінка тощо).

Ми погоджуємося з думкою В. Шепітька про важливість такого компонента психіки, як воля. Остання виражається у здатності робити свідомі (навмисні) дії, регулювати діяльність і керувати своєю поведінкою. Воля забезпечує виконання двох функцій: спонукальної та функції стримування.

Вольові дії відрізняються від автоматичних рухів, які виконуються без участі свідомості. Коли рухи виконуються несвідомо, вони не можуть бути віднесені до вольових. Вольові дії відрізняються від безумовних рефлексів і не є уродженими. Вони виникають і розвиваються у процесі життєдіяльності людини¹².

У психології розрізняють вольові дії – дії, в яких людина свідомо прагне до досягнення цілей. Вольова дія реалізується у простих і складних формах. Для складного вольового акту характерне те, що дії передують врахування наслідків, усвідомлення мотивів, прийняття рішення тощо.

Складний вольовий акт проходить кілька етапів: спонукання до здійснення вольового акту (у більшості випадків це пов'язано з виникненням необхідності задоволення потреби, яку супроводжують емоційні стани: відчуття спраги, голоду тощо); уявлення мети дії; уявлення засобів, необхідних для досягнення окреслені мети (при відсутності чи неясності цих уявлень вольовий акт виявиться нездійсненим або недосконалим); намір здійснити певну дію; рішення виконати дію; вольове зусилля, пов'язане з “боротьбою” мотивів, тобто протиставленням особистих позицій людини (розрізняють об'єктивні та суб'єктивні труднощі); прийняття рішення – визначення лінії поведінки в ситуації невизначеності, дій, які у цих умовах можуть привести до бажаного результату; виконання дії та її поточне коректування (виконання прийнятого рішення).

Вольові дії відбуваються відповідно до певних мотивів як психічного переживання, що спонукає і визначає вибір людиною дій. До мотивів можуть бути віднесені: почуття, прагнення, звички тощо. У “боротьбі” мотивів зіштовхується “треба”, “не хочу”, “хочеться”, “не слід”, “бути чи

¹¹ Алджернон (н 3) 67–8.

¹² В Шепітько, *Психологія судової діяльності: навчальний посібник* (Право 2006) 69–70.

не бути”. Вольова дія завершується прийняттям рішення і його виконанням¹³.

Якщо пильно провадити попереджувальні дії, уважно виявляти події, які не вкладаються у загальну схему або здаються дивними, можна успішно передбачати поведінку злочинців.

Підсумовуючи, ми перерахуємо елементи таких дій:

– знання об’єкта таких пошуків – знання про властивості й ознаки особи злочинця;

– розпізнавання певних зовнішніх факторів чи місць (це “місце” ознаки): часу; пори року; “близькість до вогнищ”; “гарячі точки” чи “злочинні точки” тощо; тип поведінки: таємність підготовки й вибору засобів вчинення злочину.

Підготовка до вчинення злочину досить часто позначається на його механізмі. Злочинець обирає об’єкт і час злочину, готує технічні засоби. У разі групової злочинності ватажок формує злочинну групу, розподіляє ролі, готує та відпрацьовує план дій. Особлива таємність підготовки властива організованій злочинності, боротьба з якою стає дедалі складнішою та важчою. Рекогносцирування місця вчинення злочину – підготовча таємна діяльність злочинця. Він оглядає входи до приміщення, де планує злочин, і виходи з нього, визначає, хто зможе в цей час доби побачити чи почути результати злочинних дій, обирає шляхи відходу, місця, де потрібно встановити спостерігачів, тощо. Унаслідок того, що злочинець раніше був на майбутньому місці злочину, не виключена можливість появи випадкових свідків, які бачили й запам’ятали злочинця.

Розслідуючи злочин по “гарячих” слідах, треба враховувати ці обставини:

– раптовий від’їзд, зміна зовнішності й місця проживання, роботи тощо часто є наслідками вчинення злочину. Тому слід виявляти ці факти й ретельно встановлювати їхні причини. Зрозуміло, раптовий від’їзд або зміну зачіски не можна вважати прямим наслідком протиправної дії. Однак слідча й судова практика свідчать, що після вчинення злочину злочинці часто переховуються, змінюють місце проживання (від’їжджають у гості, будинки відпочинку, вербуються на роботи у віддалені райони тощо);

– нестандартна поведінка – настороженість, дратівливість, потайливість. Таку поведінку може викликати багато факторів. Тому вона має лише орієнтовне значення для розслідування і її слід аналізувати окремо в кожному конкретному випадку;

– негативні суспільні явища (соціальні, політичні, економічні і духовні проблеми, притаманні конкретному суспільству), конфлікти, ослаблення міграційного режиму (контингентні заходи);

¹³ О Скрипченко, Л Волинська, З Огороднійчук, *Загальна психологія: підручник* (Львів 2005) 365–90.

– стрес-фактор (значний), що виникає за кілька годин, днів або тижнів до злочину. Практика показує, що найбільш розповсюдженими факторами, пов'язаними з роботою та особистими взаємовідносинами (втратою того чи того), є будь-які труднощі, особливо економічні, здатні викликати спалах насильства.

У цьому аспекті ми підтримуємо думку науковців¹⁴, що у характеристиці особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочинів відображається комплекс відомостей, зокрема й у кримінально-правовій, кримінологічній, психологічній його характеристиках. Специфікою криміналістичної характеристики злочинів є відображення кореляційних зв'язків між окремими її елементами: “особа злочинця – спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину”, “особа злочинця – предмет злочину”, “особа злочинця – типові сліди злочину” тощо.

Недостатність інформації про осіб, які вчинили злочин, на момент виявлення ознак злочину та початкового етапу розслідування компенсується наявністю узагальнених даних про потенційні типи можливих злочинців, що відповідають обставинам розслідуваного діяння. Ці відомості дають змогу висувати версії про безпосередніх виконавців і співучасників злочину, механізм вчинення злочину, можливі місця їхнього перебування, збереження знарядь і предметів злочину, дії з приховування слідів злочину тощо¹⁵.

Висновки. Запобігання злочинності – це система заходів, що вживаються державними органами, громадськими організаціями, представниками влади та іншими особами, спрямованих на протидію процесам детермінації злочинності, що мають на меті ресоціалізацію потенційних злочинців, повернення до нормального життя в суспільстві, запобігання вчиненню нових злочинів.

Йдеться про запобігання злочинам, припинення злочинної діяльності на початковому етапі, коли злочинець тільки замишляє, планує вчинення певного діяння (тобто на стадії, коли його діяльність ще не є кримінально каранною). Або про поняття припинення злочинів, що має місце, коли процес вчинення злочину зупиняється зовнішнім впливом на стадії приготування або замаху, коли злочинець тільки готує кошти чи знаряддя вчинення злочину, шукає співучасників, здійснює змову на вчинення злочину, або коли процес злочинного посягання припиняється до того, як була досягнута його мета – заподіяння злочинної шкоди.

Ще Ч. Беккарія казав: ‘Краще попереджувати злочини, ніж карати за них <...>’¹⁶.

¹⁴ М Свентікова, ‘Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного ввезення, виготовлення та розповсюдження порнографічних предметів’ (2011) 4 Форум права 657–62.

¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (Джужа О, Савченко А, Черней В, Юрінком Інтер 2016) 657–62.

¹⁶ Чезаре Беккарія, *О преступлениях и наказаниях* (пер с итал, 1995) 123.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що відмінні риси кожної особистості – це результат життєвого досвіду людини, яка вчинила злочин, що є інтегральним результатом усієї сукупності умов, способу життя, власної активності тощо.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kazavets R, Yurydychna psykhologhiia: navchalnyi posibnyk (Alerta 2017) (in Ukrainian).
2. Konovalova V, Shepitko V, Yurydychna psykhologhiia: akademichni kurs (In Yure 2004) (in Ukrainian).
3. Skrypchenko O, L Volynska, Z Ohorodniichuk, Zahalna psykhologhiia: pidruchnyk (Lybid 2005) (in Ukrainian).
4. Shepitko V, Psykhologhiia sudovoї diialnosti: navchalnyi posibnyk (Pravo 2006) (in Ukrainian).

Edited and translated books

5. Aldzhernon Ch S, Sad Prozerpiny (Donskogo M per, Hudozhestvennaja literatura 1977) (in Russian).
6. Bekkaria Chezare, O prestuplenijah i nakazanijah (per s ital, Moskva 1995) (in Russian).
7. Duglas D, Olshejker M, Psihologicheskij portret ubijcy. Metodiki FBR (Centr uchebnoj literatury 2021) (in Russian).
8. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (Dzhuzha O, Savchenko A, Cherniei V, Yurinkom Inter 2016) (in Ukrainian).

Journal articles

9. Burgess A, Hartman C, Ressler R, Douglas J, McCormack A, 'Sexual Homicide – A Motivational Model' (1986) 1 Journal of Interpersonal Violence 251–72 (in English).
10. Fedorak L, 'Zlochynnyi namir u kryminalnomu pravi Ukrainy' (2015) 11 Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy 44–8 (in Ukrainian).
11. Get'man G, 'Ispol'zovanie metoda modelirovanija pri ustanovlenii lichnosti neizvestnogo prestupnika' [2013] 2 (4) Teorija i praktika pravovedenija 1–8 (in Russian).
12. Levitov N, 'Frustracija – odin iz vidov psihicheskikh sostojanij' (1967) 6 Voprosy psihologii 120 (in Russian).
13. Svientikova M, 'Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky nezakonnoho vvezennia, vyhotovlennia ta rozpovsiudzhennia pornografichnykh predmetiv' (2011) 4 Forum prava 657–62 (in Ukrainian).

Karina Kaliuga

TO THE PROBLEM OF EARLY DETECTION OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF CRIMINAL INTENT

ABSTRACT. The article is devoted to the problem of improving forensic methods and means of preventing crimes, stopping criminal activity at the initial stage, when the

offender only plans, plans to commit a certain act. In the “Forensic Prevention” section, in the context of an unfinished crime, the preventive task of early detection of the intent of the offender’s personality, updating its essence and planning the features of the application of preventive measures arises. As part of this task, an analysis of modern achievements in the sciences of legal psychology, criminology and forensic science to create a “forensic portrait” of an attacker was carried out.

We noted that effective recommendations for working with traces of memory are not enough today and most of them do not meet modern scientific achievements and the demands of law enforcement practice. One of these problems is at the intersection of legal psychology and forensic prevention and concerns early diagnosis and counteraction to the criminal behavior of the offender. The study is aimed at studying a person who already has a criminal intent, formed during thoughts about committing (or possible) committing criminal acts; preparing for them (or committing part of them); a person is in a “state of readiness to commit a crime”.

We propose to proceed from the fact that criminal actions are not a flash, not a moment. And long-term observations prove that these are successive stages in the implementation of criminal intent, and then criminal actions. They can begin as relatively normal plans, actions. We emphasize that already at this stage we need early diagnosis of the internal driving force that motivates a person to act or a certain type of behavior related to his needs and monitoring the latter. The task of the operative is to determine the purpose and prevent the direction of criminal actions.

It was noted that the extent to which a person is “infected” with antisocial views, having a social orientation, can be found out only by considering the complex of her needs, interests, motives for action.

The subject of our study is human behavior. The tasks are to catch and find out the difference and details that differ from the “naked” eye. According to the principle, when a certain treatment, selection of a method of action or inaction, attitude to circumstances, etc., shows the identity of the offender.

Thesis resulted in a technology (algorithm) for creating and using a personality model of an unknown criminal (in the form of 7 consecutive stages).

The analysis of the concepts of “modus operandi” (method of actions of the criminal) and “handwriting» of the criminal is illustrated by examples of the practice of applying the method – analyzing the personality profile of the criminal, investigating serious and especially serious crimes.

Any human activity is due to the mental qualities of a person, the level of mental knowledge and emotional-volitional development. A person chooses and improves the techniques and methods of performing actions that are most likely to his temperament, motives and psychological state. Nevertheless, temperament polishes the mental manifestations of a person: it affects the pace of movements, speech; manifestations of thinking, emotions; causes the processes of mental activity, etc. But the interests and moral principles of the individual do not depend on him.

It is indicated that if you carefully take preventive actions, carefully identify events that do not fit into the general scheme or seem strange, you can successfully predict the behavior of criminals.

It is noted that the lack of information about the persons who committed the crime at the time the signs of a crime are revealed and the initial stage of the investigation is compensated by the availability of generalized data on potential types of possible criminals that meet the circumstances of the act under investigation. This information

Каріна Калюга

allows us to put forward versions about the direct perpetrators and accomplices of the crime, the mechanism for committing the crime, their possible locations, the preservation of the instruments and objects of the crime, actions to conceal the traces of the crime, etc.

It is shown that crime prevention is a system of measures taken by state bodies, public organizations, government officials and other persons aimed at counteracting the processes of crime determination, with the aim of re-socializing potential criminals, returning to normal life in society, and preventing the commission of new crimes.

Summing up, it is noted that the distinctive features of each personality are the result of the life experience of the person who committed the crime, which is an integral result of the totality of conditions, lifestyle, own activity, etc.

KEYWORDS: establishing the origin and development of criminal intent; criminalistics prevention; early diagnosis and counteraction to crimes by means of operational intelligence and forensics.